

ÚJ KIHÍVÁSOK A MAGYAR-UKRÁN HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉSBEN

1. Bevezetés

A rendszerváltozást követő gazdasági visszaesés Magyarországon és Ukrajnában egyaránt fokozottan sújtotta a határ közeli régiókat, amelyek gazdaságát az államszocializmus évtizedei alatt is csak visszafogottan fejlesztették. A tartós recesszió hatására a határ közelében a többnyire valamelyik nagyváros leányvállalataként működő üzemek nagy része bezárt, és ezáltal a helyi munkalehetőségek beszűkültek, sőt a munkanélküliek létszámát a térségben jelentősen növelték azok az elbocsátott ingázók, akik helyi munkalehetőségek híján korábban valamelyik nagyobb városban dolgoztak. A határszél problémáit a térségben tetőzte, hogy jórészt felbomlottak a KGST¹⁶¹ keretében működő kapcsolatok is, s részben a földrajzi távolság, különösen pedig a gazdasági-társadalmi hátrányok (egyoldalú, mezőgazdaságra alapozott gazdaságszerkezet, elavult infrastruktúrális és közlekedési rendszerek, magas munkanélküliség, képzetlen munkaerő stb.) miatt a térség nem volt képes a nyugati tőke vonzására sem. Ilyen körülmények között a határon átnyúló kapcsolatok is csak igen lassan bontakoztak ki.

A lassan formálódó és javuló magyar–ukrán kapcsolatok számára újabb kihívást jelent Magyarország 2004. május 1-jén történt csatlakozása az Európai Unióhoz. Mivel Magyarország keleti határai ettől kezdve jó ideig egyben az EU fokozottan őrzött külső határaiént is funkcionálnak, s a határátkelés megszigorodott feltételei (kishatárforgalom megszűnése, tételes vám- és dokumentumvizsgálat, vízumkényszer az ukrán állampolgárok számára stb.) bizonyos mértékig korlátozzák a határ menti együttműködést. Több mint nyilvánvaló tehát, hogy a határon átnyúló együttműködés erősítését szolgáló minden jobbító szándék komoly hozzájárulást jelenthet a „schengeni határvonással” együtt járó helyzet kezeléséhez is, számolva az államhatárok túloldalán, nemzetstratégiai szempontból továbbra sem elhanyagolható nagyszámú tömbmagyarság jelenlétével (Baranyi, B. 2002, Sallai J. 2002).

Magyarország csatlakozásának egyszersmind serkentő hatásai sem elhanyagolhatóak a kapcsolatépítésben, hiszen a határon átnyúló együttműködések fejlesztésére jóval több és nagyobb volumenű források állnak rendelkezésre. Közismert, hogy a határregiók az EU regionális politikájának stratégiai célrendszerében kiemelt helyet foglalnak el. Itt mutatkozik meg leginkább a fejlettségbeli különbségek mérséklésének, az elmaradott régiók felzárkóztatásának és fejlesztésének, valamint a kohézió és az európai integráció erősítésének az igénye és lehetősége. Sok tekintetben új helyzetet teremtett és biztató perspektívákat ígér az együttműködésben a 2004 végén Ukrajnában lezajlott „narancsos forradalom” is.

¹⁶¹ A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) az egykori szocialista országok gazdasági tömörülése volt, amely 1949-ben jött létre, és 1991-ben szűnt meg.

2. A magyar–ukrán határtérség

Magyarország Európai Unió csatlakozása (2004. május 1.) után a 137 km hosszú magyar–ukrán határszakasz az EU schengeni normák szerint őrzött külső határa lett. A határ régiót egyfelől Kárpátalja, másfelől pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, közelebből a határhoz közelebb fekvő területek és települések alkotják. A magyar–ukrán határtérség ukrán oldalán elterülő Kárpátalja megye Ukrajna délnyugati részében fekszik, területén húzódnak az Erdős Kárpátok (újabbkori terminológiával: Ukrán Kárpátok) déli lejtői és a lábuknál kezdődő Alföld. Kárpátalja északkeleten a Lemberg (Lvov) és Ivano-Frankovszk megyével, délen Romániával és Magyarországgal, nyugaton Szlovákiával és Lengyelországgal határos. Kárpátalja közigazgatási egység hivatalos neve Kárpátontúli terület (Zakarpatszkaja oblaszty), amely 13 járásra tagolódik. Kárpátalját nem tekinthető önálló földrajzi képződménynek. Magát az elnevezést az 1930-as évek végétől kezdik használni, addig a vidéket a Felvidék keleti részeként, Ruszinszko, vagy Podkarpatszka Rusz néven emlegették. A mai értelemben vett Kárpátaljáról, mint összefüggő területről csak 1944 lehet beszélni, amikor a szovjet megszállás következtében Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékből kimetszettek egy majdnem 13 ezer négyzetkilométernyi részt és elnevezték Zakarpatszka Ukrajinának, egy évre rá pedig Kárpátontúli területnek. Igaz, nagyjából ugyanez a terület, mint külön földrajzi egység, az első világháború után Podkarpatszka Rusz néven Csehszlovákiához is tartozott a trianoni békeszerződés értelmében.

Kárpátalja (Transcarpathia), jelenlegi hivatalos nevén Закарпатська область többszöri területi hovatartozás után a független, államiságát 1991-ben elnyert Ukrajna része. Kárpátalja területe: 12.800 km², Ukrajna területének 2,12%-a, népessége 1 millió 248 ezer fő, az össznépeség 2,63%-a. A 2001. évi ukrán népszámlálás szerint Kárpátalja lakosságából 151,5 ezer fő, az össznépeség 12,1%-a tartozott a magyar kisebbséghez. A városi lakosság aránya Kárpátalján 37,0%, míg Ukrajinában 67,5%. Kárpátalján tizenhárom járás, tíz város, 20 városias jellegű község/falu, 579 egyéb falusi település található. A magyar–ukrán határ régió etnikai sajátossága, hogy az államhatár ukrán oldalán ugyan fogyatkozó, de ma is jelentős számú magyar kisebbség él nagy és kiterjedt etnikai tömbökben, döntően az államhatár mentén.

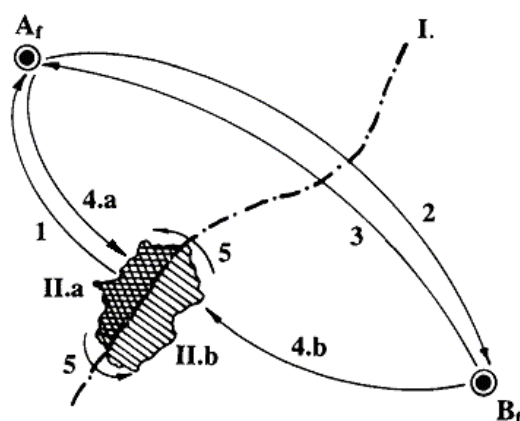
A magyar–ukrán kapcsolatokat nehezítő körülmény a hátrányos helyzet, az öröklött történelmi, kulturális és etnikai gondok, valamint egyéb problémák (illegális kereskedelem, migráció, bűnözés) jelenléte mellett további súlyos gond hogy a határon átnyúló kapcsolatok javulása ellenére a magyar–ukrán határszakasz viszonylag nehezen átjárható, részben az újabb nehezítő körülmény, a schengeni határőrizeti rend bevezetése miatt is. Súlyos problémát jelent a határ mindkét oldalán a hátrányos helyzet akkumulációja (elmaradott gazdasági szerkezet és infrastruktúra, tőkehiány stb.), illetve az ukrán oldal relatív elmaradása. Új kihívásokat és lehetőségeket teremtett, az ukrainai fordulat, a „narancsos forradalom” (2004) az interregionális együttműködés erősítésére irányuló újabb pozitív törekvés.

3. A határon átnyúló kapcsolatok sajátosságai

A Trianont követő évtizedekben, egészen 1991-ig a Szovjetunió széthullásáig és a független Ukrajna létrejöttéig a magyar–ukrán határtérség problémáit súlyosbították a különböző határváltozások, miután a határ régió a XX. század folyamán Kelet-Közép-Európa egyik legtöbb változást megérett határszakasza mentén helyezkedett el. Mindezek a változások igen erőteljesen rányomták a bélyegüket a határon átnyúló kapcsolatok

alakulására, tartalmára és minőségére is. Mivel a szocializmus idején ez a határszakasz a Szovjetunió nyugati peremét jelentette, amelyet hadászati megfontolásokból igen szigorúan őriztek, s a határ szovjet oldalon elektromos jelzőrendszert is kiépítettek, sőt mindenféle határon átnyúló kapcsolat csak szigorúan ellenőrzött keretek között működhetett. A határátlépést számos egyéb bürokratikus akadály hátráltatta, s egészen az 1990-es évek elejéig az államhatár valóságos falként funkcionált, gyakorlatilag lehetetlenné téve az érdemi együttműködést, nem különben a mindennapi kapcsolatokat.

Az erős, elválasztó (gát-) vagy szűrő jellegű határok nagyon gyakran még keleti szocialista országok viszonylatában is valóságos vasfüggönyként működtek tulajdonképpen egészen az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltó folyamatig, jóllehet a bizonyos pozitív tendenciák már a hetvenes-nyolcvanas évektől megmutatkoztak. Az államszocializmus időszakában kevés számú határ menti kapcsolat magyar-ukrán relációban is a következő modell szerint működött (1. ábra). Valamelyik határ menti megye, város vagy egyéb település vezetői elhatározták, hogy a határ túloldalán lévő megyével, várossal, falusi településsel testvértelepülési, kulturális, sport vagy egyéb kapcsolatot kívánnak kiépíteni, szándékukat először saját országuk központi párt és kormányzati fórumai elé terjesztették. Amennyiben a központi hatalmi szervek jónak tartották a kezdeményezést, akkor diplomáciai úton felkeresték a szomszéd ország párt és kormányzati vezetését a kapcsolatfelvétel ügyében. Ha ők is úgy gondolták, hogy támogatandó a kezdeményezés, akkor a szomszédos állam vezető szerveinek értesítés után a saját megyéjük, városuk vezetőinek is megadták az engedélyt a kapcsolatfelvételre. Mikor az érintett megyék, városok a határ mindkét oldalán megkapták az engedélyt a központtól, nagy protokolláris procedúrával kezdetét vehette a testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatok kiépítése. Ezek azonban mindvégig alapvetően függtek a két állam viszonyától, gyakran megtörtént a kapcsolatok szüneteltetése, letiltása (Tóth J. 1996, Rechnitzer J. 1999).

Jelmagyarázat

I. országhatár; II.a „A” ország határ menti régiója; II.b „B” ország határ menti régiója; A_r „A” ország fővárosa; B_r „B” ország fővárosa; 1-4. a kapcsolatfelvétel lehetőségének lépései; 5 normális kapcsolattartás

Forrás: Tóth J. 1996.

1. sz. ábra
A kapcsolattartás modellje erős, gátjellegű határoknál

Az 1980-as évek második felétől Közép- és Kelet-Európában megindult politikai enyhülés, majd az államszocializmus látványos összeomlása megeremtette a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyeit, gyökeresen megváltoztatva többek között a magyar–ukrán határtérségben a kapcsolatok jellegét és minőségét. A határátkelés feltételei lényegesen egyszerűsödtek, mindenki kaphatott világútlevelet, új határátkelőhelyek létesültek, beindult a kishatárforgalom¹⁶². Mindezek következtében a határon átnyúló együttműködés ügye is nagy lendületet kapott, mindenekelőtt a lakossági kapcsolatok indultak nagy fejlődésnek, miközben a gazdasági kooperációk csak mérsékelt ütemben bontakoztak ki. A hetvenes-nyolcvanas évektől ellentmondásosan alakuló, de mégis javuló határon átnyúló kapcsolatok az 1989/90-es rendszerváltást követően vettek gyökeres fordulatot. A magyar–ukrán államhatár is nyitottabbá vált, élénkültek a településközi, a lakossági, s valamelyest még a gazdasági kapcsolatok is.

Újabb előrelépést jelentett a határ menti együttműködések minőségében Magyarország 2004. május 1-jei uniós csatlakozása, amely a következő előnyöket biztosította a kapcsolatépítésben: javuló gazdasági, társadalmi és integrációs kapcsolatokat az EU belső határai mentén; a határrégiók fejlesztését szolgáló források megszerzésének javuló esélyeit (Interreg, TACIS stb.); a külső határ megléte ellenére az államhatár elválasztó jellegének csökkenését; kedvező politikai légkört az ukrán belpolitikai változások nyomán.

A csatlakozással együtt járó hátrányok közül ezzel szemben többek között a schengeni határőrizeti rend bevezetése (a kishatárforgalom megszűnése, a határok átjárhatóságának nehézkessé válása, a magyar–magyar kapcsolattartás nehezülése) említhető meg elsősorban. Továbbra is fennmaradt a hátrányos, periférikus helyzet, gazdasági válságövezetek jelenléte a határok mindkét oldalán; csökkenő intenzitással, de kulturális és etnikai problémák is jelentkeznek időnként. Az egyéb, zömmel újkeletű problémák (az illegális kereskedelem, a legális és illegális migráció, a bűnözés) is a határrégió sajátossága.

A rendszerváltó folyamatok kedvező hatásaira tekintettel önként adódik a kérdés, Magyarország keleti államhatárai mentén az államhatárok elválasztó és/vagy összekapcsoló funkciója érvényesül-e erőteljesebben? Általában véve a szomszédos országok és határ menti térségeik integrációjának alapjává a határ menti (cross-border) és a határo(ko)n átnyúló (trans-border) típusú együttműködések váltak. Az előbbieket inkább a kelet-európai térségekre, míg az utóbbiak főként a nyugati határ menti térségekre jellemzőek. Legjellemzőbb sajátosságként mindjárt megemlíthető, hogy a Nyugat-Európában elterjedtebb „trans-border” típusú, azaz nem közvetlenül egymás mellett fekvő határterületek kooperációját jelentő együttműködés helyett Kelet-Közép-Európában, Magyarországon pedig különösen a magyar–román – és kevésbé karakterisztikus formában – a magyar–ukrán határok mentén a „cross-border” típusú, azaz a közvetlenül egymás mellett fekvő területek, települések határon átnyúló kapcsolatainak vannak jelen. Ennek a közvetlen, egyszersmind egyszerűbb és alacsonyabb szintű együttműködésnek tulajdonképpen már saját betűszava is van: CBC (Cross-Border-Cooperation) (Baranyi B. 2004).

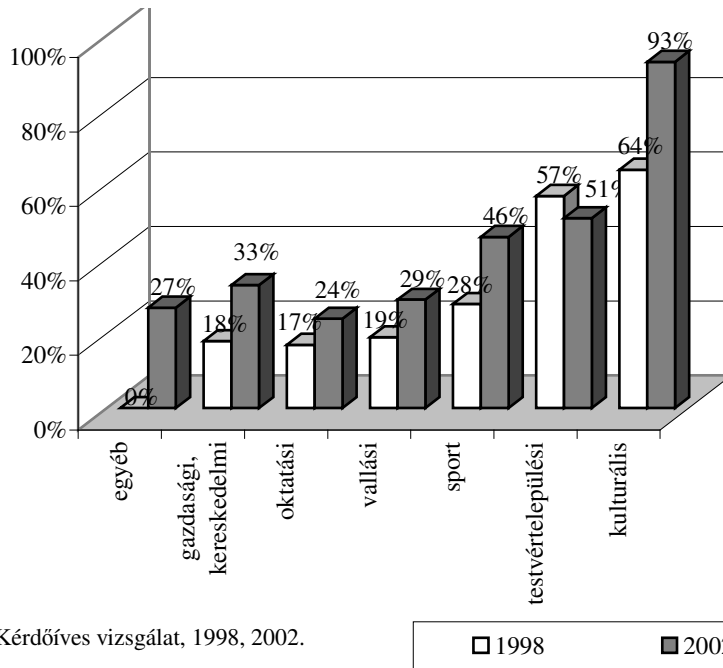
¹⁶² A kishatárforgalom olyan határátlépési lehetőség, amelyhez nem szükséges nemzetközi útlevel, hanem csak speciális kishatárforgalmi engedéllyel vehető igénybe a szomszédos országok határ mentén élő lakosai számára.

4. A határon átnyúló kapcsolatok jellegéről empirikus vizsgálat tükrében

A határmentiség kérdéseinek behatóbb elemzése érdekében több nagyszabású, empirikus vizsgálatra került sor Magyarországon keleti államhatárai mentén. Az 1998/99-ben elvégzett, 2002-ben megismételt önkormányzati kérdőíves vizsgálat célterülete a Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye magyar-ukrán – és magyar-román – határ mentén található 119 településből álló határ menti sáv volt, ahol a legtípusosabban mutatkoznak meg ma is a periférijelleg sajátosságai, s továbbra sem mérséklődött számottevően a halmozottan hátrányos helyzet akkumulációja.

Az önkormányzati kérdőíves vizsgálatokon és mélyinterjúkon alapuló elemzések a határmentiség, a perifériaképződés sajátosságait és a kettős periféria helyzet felszámolásának a lehetőségeit kutatják a gazdasági-társadalmi viszonyok komplex összefüggésrendszerében, külön is kitérve a határon átnyúló kapcsolatok helyzetére, jellegére, valamint a magyar-magyar és az interetnikus kapcsolatok sajátosságaira is, amely alkalmas ad az öt évvel korábbi hasonló vizsgálattal történő összevetésre. A kérdőíves felméréseket és a hozzá kapcsolódó vizsgálatokat az MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztályának a munkatársai végezték el a határ menti települések polgármesterei körében. Az 1999-ben elvégzett, majd 2002-ben megismételt kérdőíves vizsgálatok adatai szerint a határ menti községek és városok harmada rendelkezik valamilyen külföldi partnertelepüléssel, többségük a hozzá legközelebb eső ország valamely – többnyire magyarlakta – közeli településével állt kapcsolatban 1998-ban és 2002-ben egyaránt. A külkapcsolatok jellegében sem következett be gyökeres változás a két vizsgálat között, jóllehet a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok terén némi pozitív elmozdulás történt és a különböző együttműködések intenzívebbé váltak, miután a legújabb vizsgálatok során a testvértelepülési együttműködések kivételével nőtt az említési gyakoriság.

A határon átnyúló kapcsolatok jellegét érintő két kérdőíves empirikus vizsgálat eredményei többek között azt bizonyították, hogy jelentékeny elmozdulás történt ugyan a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlődése irányába, ám továbbra is a különféle, sok esetben formális jellegű határon átnyúló kulturális, testvértelepülési, sportkapcsolatok az erőteljesebbek. Az északkelet-alföldi periférikus határ menti területek, köztük kiterjedt magyar-ukrán határtérségek és települések azonban ma még kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködés mennyiségében, jellegében és tartalmi mélységében is megmutatkozik: alacsony a gazdasági, a kereskedelmi, az oktatási együttműködések aránya, inkább a kulturális, a testvértelepülési, a sport és egyéb kapcsolatok dominálnak. Magyarország ugyan Kelet-Közép-Európa egyik legnyitottabb gazdaságú országa, a Kárpát-medencében elfoglalt központi helyzete és a nemzetgazdasági célok megvalósítása a gazdasági együttműködés erősítését, s ezzel együtt a határok minél szélesebb körű átjárhatóságát igényelné ebben a térségben is (Baranyi B. szerk. 2001) (2. ábra).

Forrás: Kérdőíves vizsgálat, 1998, 2002.

2. sz. ábra

A határon átnyúló kapcsolatok jellege az Északkelet-Alföld határ menti településein az említési gyakoriság szerint 1998-ban és 2002-ben

A másik nagy, a magyar–ukrán határ mindkét oldalát felölelő empirikus vizsgálat a határ menti lakossági kapcsolatok jellemzőinek feltárására irányult véleményvizsgálatok alapján. A magyar–ukrán határ mentén élő lakosság határról, a szomszédos országról, a túloldalon élőkéről alkotott képéről, valamint határon átnyúló kapcsolatairól a 2001–2002-ben végzett kérdőíves vizsgálat során négy–négy szomszédos, hasonló nagyságú település került kijelölésre arányos elosztásban a határ magyar–ukrán oldalán. A településpárok – Záhony–Csap (Csop), Barabás–Mezőkaszony (Koszini), Tiszabecs–Tiszaújlak (Vilok), és Kispalád–Nagypalád (Velika Palagy) – funkcióikban és jelentőségükben is különbözőek. Míg Záhony–Csap az 1990-es évek elejéig az egyetlen, s máig a legjelentősebb, teherforgalmat is bonyolító határállomás, illetőleg nagy kapacitású átrakókörizet a magyar–ukrán határszakaszon, addig Tiszabecs–Tiszaújlak csak nemzetközi személyforgalmat bonyolít, Barabás–Mezőkaszony a közelmúltig csak kishatárátkelő volt, Kispalád és Nagypalád pedig bár szomszédos települések, nem rendelkeznek határátkelőhellyel. Mindkét oldalon több mint 500 kérdőív felvételére¹⁶³ és feldolgozására került sor.

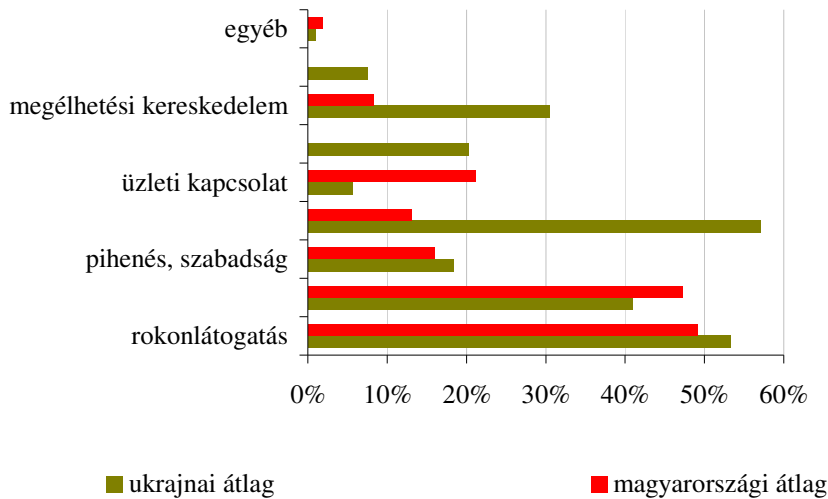
A határon átnyúló kapcsolatok szempontjából is fontos, hogy a lakosság miként vélekedik a lakossági kapcsolatokról. A kérdőíves vizsgálat adatai szerint magyar oldalon a megkérdezettek 22,8 %-a, ukrán részről viszont 72,1%-a rendelkezik a szomszédos országba

¹⁶³ A magyar–ukrán határszakasz magyar oldalán 509 kérdőív készült (Barabás 109, Kispalád 100, Tiszabecs 100 és Záhony 200), az ukrainai településeken pedig 566 db (Csap 192, Mezőkaszony 104, Nagypalád 100, Tiszaújlak 170).

irányuló kapcsolattal, tehát a kárpátaljai megkérdezettek közül többen élnek a határ nyújtotta lehetőségekkel, amely a helyi, viszonylag mostohább megélhetési viszonyokat ismerve nem meglepő. A szocializmus évtizedei alatt a határok zártsága nagymértékben akadályozta a határon való átjutás lehetőségét, a határon átnyúló kapcsolatok kialakítását és elmélyítését. Igaz ez a megállapítás Magyarország keleti határtérségeire is. Bár a határ magyar, illetve román és ukrán (akkor még szovjet) oldalán eltérőek voltak az átjutás körülményei, általában véve a magyar állampolgárok léphettek át relatíve könnyebben a határt. A kapcsolatok létrejöttének ideje is utal az egykori Szovjetunióban tapasztalható elzárkózásra és a körülményes kiutazási feltételekre, hiszen a kárpátaljai megkérdezettek magyarországi kapcsolatainak 62,8%-a a rendszerváltás, 1989–1990 után jött létre. Ezzel szemben magyar oldalról a szomszédos országba irányuló kapcsolat 67%-a már 1989 előtt kialakultak (Dancs L. 2004).

A határ menti kapcsolatok jellegét tekintve a határ ukrán és magyar oldalán is elsősorban a személyes kontaktusok kerültek előtérbe (rokonok, barátok, ismerősök látogatása). A határok nyitottabbá válása ellenére máig sem túlzottan jelentős a gazdasági célú, túloldali üzleti kapcsolatok aránya, egyedül az ukrán határ közelében élő magyarországi válaszadók jelölték meg nagyobb arányban a kapcsolatoknak ezt a formáját. A Kárpátalján uralkodó nehéz gazdasági körülményekre és létfenntartási viszonyokra utal, hogy mindhárom megélhetéshez kapcsolódó kategóriát (bevásárlás, megélhetési kereskedelem, munkavállalás) toronymagasan az ukrán válaszadók vezetik. Feltűnő, hogy a hivatalos üzleti kapcsolatok aránya jóval magasabb a magyar oldalon. A nehéz kárpátaljai megélhetési körülményekre utal, hogy a megélhetéshez kötődő tevékenységek (munkavállalás, megélhetési kereskedelem, bevásárlás) elsősorban az ukrán oldali válaszadóknál fordultak elő (3. ábra).

A kapcsolattal rendelkezők említettek két olyan szomszédos országhoz kötődő tevékenységet is (a szomszédos országban folytatott tanulmányok, illetve a munkavállalás), amely csak a kárpátaljai településeken fordult, elő. A kárpátaljai munkavállalók a külföldiek számára hivatalosan kiadott munkavállalási engedélyeket tekintve a románok mögött a második legnagyobb csoportot képezik hazánkban, ezzel együtt a többség mégis illegálisan vállal munkát Magyarországon, többnyire a nagyvárosok építkezéseiben, illetve a határ közelében mezőgazdasági idénymunkák alkalmával (Balcsók I. 2003).

3. sz. ábra

A szomszédos országba irányuló kapcsolatok jellege (említési gyakoriság szerint) *Forrás:* Kérdőíves felmérés adatai, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

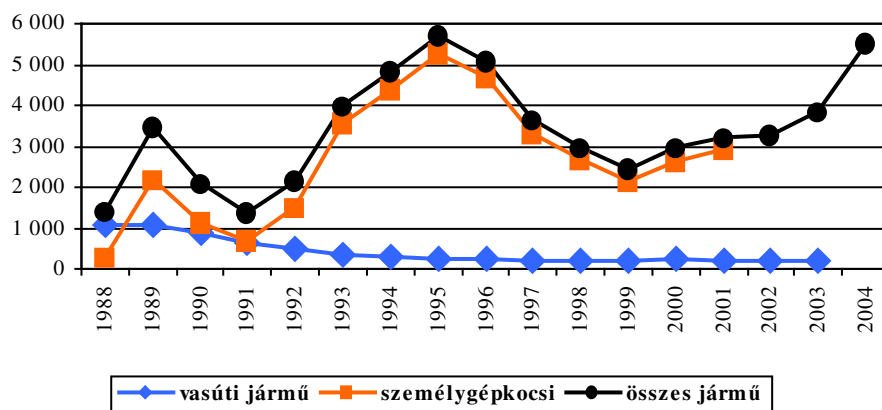
5. Schengen árnyékában

Ami a határforgalmi tendenciák alakulását illeti a rendszerváltást követően, a 136,7 km hosszú magyar–ukrán határszakasz mentén 1989 előtt egyetlen nemzetközi határátkelőhely, Záhony–Csop működött, amely a nemzetközi személy és teherforgalom számára egyaránt igénybe vehető volt közúton és vasúton is. Talán a kelet-közép-európai rendszerváltó folyamat hatására is, 1989-ben négy új határátkelőt nyitottak: Beregsurány, Tiszabecs, Lónya és Barabás településeken, amelyek közül az utóbbi kettőt csak kishatárforgalmi engedéllyel lehetett igénybe venni, egészen annak felszámolásáig, 2003. novemberéig.

A határforgalom 1988 és 2004 között hullámzó jelleggel, olykor nagy ingadozásokkal sokszor változott. Az egyik legszembetűnőbb fordulat a járműforgalomban volt megfigyelhető. A vasúti járművek száma az 1988-as szint ötödére esett vissza és meghatározóvá vált a személygépkocsi-forgalom. A vasúti forgalom a keleti piacok beszűkülésével 1995-ig folyamatosan visszaesett, azóta pedig alacsony szinten stagnál, ezzel szemben a személygépkocsik száma meredeken emelkedett, majd 1999-ig kissé visszaesett, de azóta ismét növekszik, s őrzi vezető szerepét (4. ábra).

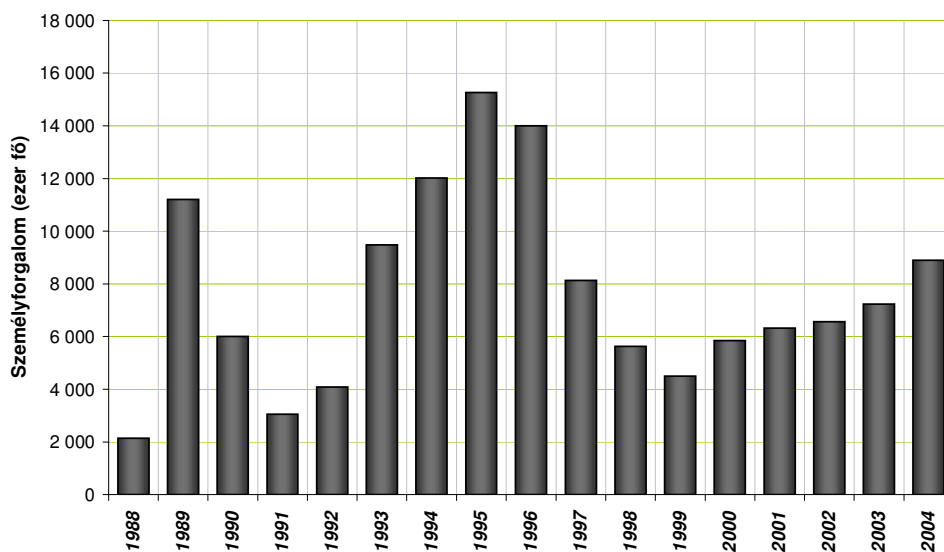
A személyforgalom alakulása az elmúlt másfél évtizedben a járműforgalomhoz igazodott, s fontos sajátossága, hogy alkalmazkodni igyekszik a megélhetési kereskedelem lehetőségeihez. 1988-ban még csak alig több mint 2,1 millió fő lépte át a határt, aztán a politikai enyhülés és az ezzel párhuzamos határnyitás következtében soha nem tapasztalt utazási láz vette kezdetét. Ennek nyomán 1989-ben több mint ötszörös volt a forgalomművekedés. A személyforgalom egy részét a tranzit utasok tették ki. A kárpátaljaiak elsődleges utazási célja az ekkor ott nagyon népszerű Jugoszlávia volt, valamint igen intenzív (több mint egymillió fő!) volt ebben az időszakban a bevásárló-turizmussal foglalkozó lengyel állampolgárok tranzitforgalma

is. Ezután 1991-ig tartó csökkenés következett be (a záhonyi kishatárforgalom megszűnt, a tranzitutasok visszaestek). Később egy újabb emelkedési periódus következett, amelynek 1995-ös csúcán több mint 15 millióan lépték át a magyar-ukrán határszakaszt (5. ábra). Az 1996–98-ban életbe lépett ukrán vámtörvények bevezetése óta (élelmiszerek és műszaki cikkek bevitelének korlátozása, magasabb vámok bevezetése) 1999-ig csökkent a forgalom, azóta pedig lassú ütemben ismét emelkedik. Jelenleg a legjövendmezőbb határhoz kapcsolódó tevékenység az alacsony ukrainai árak miatt az üzemanyag-turizmus és a dohányárak forgalmazása (Dancs L. 2004).

4. sz. ábra

A vasúti és a személygépkocsi-forgalom alakulása a magyar-ukrán határszakasz átkelőin 1988–2004 között
 Forrás: Nyírbátori Határőr Igazgatóság adatai alapján szerkesztette Dancs L. MTA RKK Debreceni Osztály, 2005.

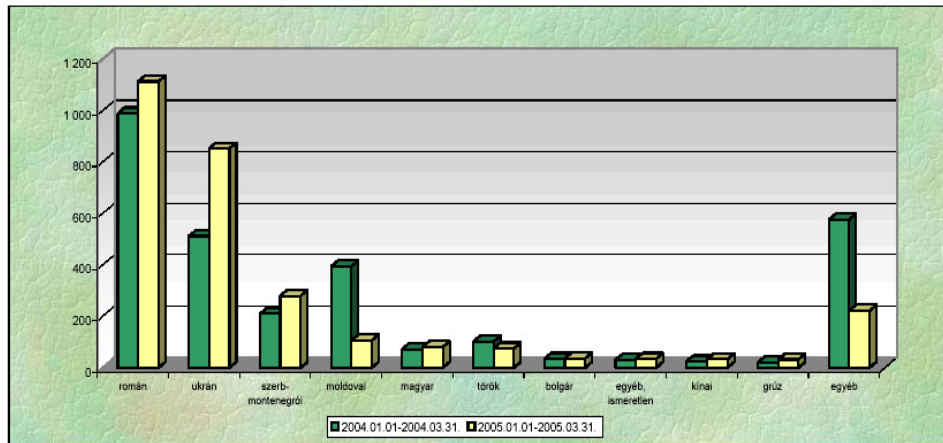

5. sz. ábra

A személyforgalom alakulása a magyar–ukrán határszakaszon (1988–2004)

Forrás: Nyírbátori Határőr Igazgatóság adatai alapján szerkesztette Dancs L. MTA RKK Debreceni Osztály, 2005.

A magyar–ukrán határforgalom viszonylatában is jelentős változásokat eredményezett a schengeni határőrizeti rend bevezetése. Ennek egyik első következményeként, 2003. november 15-től megszűnt a kishatárforgalom, egyidejűleg a határátkelők teljes nemzetközi utasforgalom számára történő átminősítése. Jelenleg az ukrán állampolgároknak vízumra van szükségük a magyarországi beutazáshoz (térítésmentes), a magyar állampolgároknak viszont csak útlevelekre és az ukrainai tartózkodáshoz szükséges anyagi fedezet felmutatására. Mindezek következtében jelentősen módosult a határforgalom összetétele, hiszen míg korábban az átlépők mintegy 75%-a ukrán állampolgár volt, addig a becslések szerint ez az arány a vízumkényszer bevezetése és a magyar állampolgárok utazási feltételeinek könnyítése, az olcsó üzemanyag, számos közszükségleti cikk alacsonyabb árfejkvése stb. miatt megfordult. Természetesen a megnövekedett forgalommal együtt az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekményeket elkövetők számának az emelkedését is magával hozta, főként Magyarország uniós csatlakozását követően. A növekedés tendenciáját érzékelteti Ukrajna viszonylatban, hogy 2004 első negyedében az elkövetők száma 512 fő volt, míg egy év múltán, 2005 hasonló időszakában már 853 fő. Éves átlagban a jogellenes elkövetők száma ma már több ezer fő (6. ábra).

6. sz. ábra

Az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekményeket elkövetők főbb állampolgársági kategóriái 2004 és 2005 első negyedében

Forrás: Határőrség Országos Parancsnoksága, Rendészeti Főigazgatóság, 2005. március.

6. Néhány következtetés

A magyar–ukrán határ menti együttműködések motivációja Magyarország Ukrajna számára sem lehet más, mint a belső és külső erőforrások közös hasznosítása; az uniós regionális támogatások megszerzése, az integráció erősítése; a határ menti fejlettségbeli különbségek csökkentése, a perifériák felzárkóztatása; a történeti-etnikai feszültségek és problémák enyhítése; a korábban összetartozó térszerkezeti funkciók „egyesítése”; az új regionális gazdasági tér létrehozása és kohéziója; az euroregionális szemlélet és a regionális identitás erősítése. A magyar–ukrán határtérség több szempontból is sajátos helyzetben van, befolyásolva ezáltal a határon átnyúló kapcsolatok fejlődését is. A térség jellemzője a határmentiség és a periféria-helyzet szoros összekapcsolódása. Jóllehet valamely terület határ menti fekvése automatikusan nem jelent periféria-jelleget, a két minősítés közötti egybeesés azonban a magyar–ukrán határterületen szinte törvényszerű. A határmentiség ezen a tájon Trianon óta – részben a perifériaképződés, részben a halmozottan hátrányos helyzet folyamatos elmélyülése miatt – mind a mai napig általában egyet jelent az elmaradottsággal. Ezt az állapotot konzerválja részben ma is, hogy a határok elválasztó szerepe a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben sem változott meg gyökeresen, különösen ami a gazdasági együttműködés fejlődését illeti. A valóban új lehetőségeket teremtő kilencvenes években az összekapcsolódás továbbra is együtt járt az elválasztással, ami a határ menti együttműködésben egyszerre hordozta magában a kedvezőtlen és természetesen – éppen a változó körülmények révén – a legalább ennyire kedvező hatásokat is.

Magyarország EU-s csatlakozása új keletű problémákat is felvetett, éppen Kelet-Magyarország államhatárai mentén. Az uniós csatlakozás eredményeként, a schengeni határok keletebbre helyeződésével a magyar–ukrán határszakasz egyben az Európai Unió külső határává vált. Így az államhatárok elválasztó szerepe átmenetileg még erősödhet is, s ennek következményei eseteként „megterhelhetik” a magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatokat egyaránt. A határok annyira áhított spiritualizálódása jelenleg is inkább csak kívánt cél, semmint valóság. Ezért mindenképpen olyan feltételek és körülmények megteremtésére kell törekedni a jövőben, amelyek a lehetőségek szerinti minimumra csökkentik az anyaország határain kívül élő magyarságra nehezedő negatív következményeket (vízumenyester enyhítése, kishatárforgalom korlátozott fenntartása, a határon átnyúló kapcsolatok aktivizálása stb.).

A határon átvélő kapcsolatok még mindig alacsony intenzitású fejlődésében szerepet játszik az is, hogy a nyugat-európai mintára létrejött Kárpátok Eurorégió sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A nagy multinacionális és transznacionális szervezet sok más eurorégióhoz hasonlóan nem alulról jövő kezdeményezés volt, létrehozásába erőteljesen beleszóltak a nemzeti politikák és a nemzetközi körülmények is. Talán ezért sem sikerült egy nyugat-európai mintán alapuló eurorégiós modellt integrálni egy olyan rendszerbe, ahol a megfelelő gazdasági, politikai és társadalmi feltételek még nem teremtődtek meg. Ilyen helyzetben a Kárpátok Eurorégió nem volt képes jelentős eredményeket felmutatni, a jelenlegi keretek között hatékonyan működni. Ezért is jöttek létre és formálódnak az eurorégió keretein belül kisebb, két-háromoldalú interregionális szerveződések. A hatalmas nagyrégió a működésképtelenség felé sodródik, tevékenysége formális jellegű, szerepe ma már legfeljebb szimbolikus értékű. Ebből a válságból két kiút kínálkozik, az egyik a bizottsági típusú működésről, a projekt típusú működésre való átállása, a másik pedig a nagyívű határközi szervezeti rendszer mellett és/vagy helyett a kisebb léptékű intézményi formák (kistérségi, városközi, határ menti településszövetségi stb.) együttműködések szerepének felértékelődése és előtérbe kerülése.

A magyar–ukrán tapasztalatok birtokában az is megállapítható, hogy a különféle euroregionális és interregionális szervezetek minden problémájukkal együtt a határ menti együttműködések eredményes formáinak ígérkeznek a területi fejlődésbeli és fejlettségi

különbségek mérséklése terén. Magyarország csatlakozása által teremtett új helyzetben az EU immár külső – jobbik esetben csak átmeneti jellegű – határai mentén ez a kiegyenlítő hatás lehetővé teszi a rendszerint periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területek felzárkózhasanak, sőt integrálódhasanak a fejlettebb területekhez. Az interregionális szervezetek nemcsak Magyarország uniós csatlakozásával létrejött schengeni külső határok kedvezőtlen hatásait mérsékelhetik, hanem a határközi együttműködések révén elősegíthetik az uniós források megszerzését és hatékonyabb felhasználását. Végül, de nem utolsó sorban ezek a szervezetek kiemelkedően fontos keretei, ha tetszik műhelyei is a lokális és a regionális identitás formálásának. Ehhez viszont a jövőben is fölöttébb kívánatos a nyugat-európai példák tanulmányozása, a tapasztalatok hasznosítása, ám nem elegendő csupán Nyugat felé figyelni, hanem a „keleti kapukat” tágabbra kell nyitni, még a schengeni szabályozás által szigorított körülmények közepette is.

A magyar–ukrán határregiónak sajátos helyzetéből eredően még inkább szembe kell nézni az új kihívásokkal. A jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső, schengeni normáknak megfelelő határai akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat, s a határ menti periférikus területek további leszakadását eredményezhetik a vizsgált térségben. Másrészt viszont az uniós tagság a források bővülése révén új lehetőségeket is kínál a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése szempontjából is. A kérdés csupán az, hogy a határ mentén élők milyen választ tudnak majd adni az új kihívásokra, képesek lesznek-e megérteni, hogy az államszocialista rendszer központi irányítású gyakorlatával szemben az egységesülő Európában saját kezükbe kell venniük a sorsukat, s fel kell vállalniuk a döntéseik ódiumát. Ha sikerül megragadni a kínáló lehetőségeket, a térség jó esélyt kap arra, hogy a múltból hozott problémákon túllépve, a határon átnyúló együttműködésekben rejülő lehetőségeket kiaknázva kitorjón hátrányos helyzetéből. Megújult vagy új, és hatékonyan működő határközi intézményi struktúrák létrehozása, megfelelő tartalommal történő feltöltése, a „narancsos forradalom” által elindult kedvező változások folytatásaként Ukrajnának a „terjeszkedő” Európához való közeledése – távlatosan akár az EU-hoz történő csatlakozása – döntően hozzájárulhat a magyar–ukrán határregiónban az államhatár összekötő (híd-) szerepének az erősödéséhez, a Trianonban széttöredezett regionális térszerkezeti egységek és funkciók „újraegyesítéséhez”. A tét Ukrajna számára sem kicsi, hiszen az európai közösség felé vezető egyik út Magyarországon át, jórészt éppen a határregiónok javuló együttműködésén keresztül vezethet.

Irodalom

1. Balcsók I. 2003: A diplomásoktól a napszámosokig – külföldiek a „keleti végek” munkaerőpiacán. – Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. (Szerk.: Süli-Zakar I.) Nemzetközi tudományos konferencia kötete. Debrecen, 2002. szeptember 30. – október 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 160–168.
2. Baranyi, B. 2002: Before Schengen – Ready for Schengen. Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 38.).
3. Baranyi B. (szerk.) 2001: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
4. Baranyi B. 2004: A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai. Budapest–Pécs, Dialóg Campus K. 309 p. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások, 22.).
5. Baranyi, B.–Balcsók, I.–Dancs, L.–Mező, B. 1999: Borderland Situation and Peripherality in the Nos-Eastern Part of the Great Hungarian Plain. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 31.).
6. Dancs L. 2004: A határforgalom és a határ menti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar–ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. – A határ menti együttműködések lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. Nyíregyházi Főiskola Európai Tanulmányok Központja. 74–83.

7. Rechnitzer J. 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – Elvázlat és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségekben. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. 9–72.
8. Sallai J. 2002: Határkapcsolat, kishatárforgalom Magyarország északkeleti határai mentén. Debrecen, DE Néprajzi Tanszék. Kézirat.
9. Tóth J. 1996: A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. 27–43.